

Записи и натписи

ЗБИРКА Д-РА МИЛЕНКА С. ФИЛИПОВИЋА

ВЕЛЕС

У садашњем Велесу уопште нема старијих записа ни натписа на нашем језику. Крај цркве манастира Св. Димитрија била је једна надгробна плоча с натписом из 14 столећа, чији је текст објавио Ј. Иванов.¹ За време светског рата нестало је и те плоче. По велешким црквама и на гробљима има записа и натписа, али су они сви, сем ретких изузетака, из 19 столећа: има свега један из 18, а има их неколико и из 20 столећа, али су они такве природе да спадају с правом у „старе“ натписе. Покупио сам и објављујем их, јер су они од вишеструког интереса: лингвистичког, етнолошког и културноисторијског. Највише натписа има на сликама у цркви манастира св. Димитрија, обновљеној и живописаној 1855 год., али ја нисам имао прилике ни могућности да их препишем. Побележио сам, дакле, само оне по црквама у самој вароши Велесу.

ПАРАКЛИС СВ. ЂОРЂА

Параклис је обична кућа, преудешена за ту сврху, у улици Св. Ђорђа, бр. 21, усред махале Прцорека на левој страни Вардара. По предању, параклис је веома стар, а основан је стога што су Турци ометали одлажење у цркву Св. Спаса: та је црква на једном вису изван вароши и, идући к њој, требало је пролазити кроз тадашњи турски део вароши.

¹ *Й. Ивановъ*: Български старини изъ Македония (II издање, София, 1931 год.) 81.

Параклис је био, дакле, „црква од мука“. Иза светског рата у параклису се готово никако не служи.

У параклису је мали иконостас у ком се истичу престолна икона Богородичина, те иконе Св. Јована Рилског (јер је уз параклис некада био рилски метох) и Св. Ђорђа. На икони Богородичиној (мѣръ вѣѣа) забележена је година 1766. То је најстарија белешка у свим Велешким црквама.

Једна покретна икона Св. Ђорђа има натпис: сѣъ м ѿѡрѣиѡ.

У једном поцепаном часослову забележена је само година 1825 и нека нечитка реч.

На једној кутији је с горње стране крст и $\frac{ic}{nn} \mid \frac{xc}{ka}$. — С јед-

не стране пише: кивотъ за свѣти таинъ, а с друге причесна. На кутији су насликане црква, путир и цвеће.

На малој округлој дарохранилници (пречник 6·3 см), која је сада у Музеју Јужне Србије у Скопљу, с доње стране је урезана година 1818, а око ње, у три концентрична круга, запис:

И ЗА ДШЕВНОЕ БНСТЪ АНКО РИСТОВЪ

И ПОНЕЖЕ РИСТО КАЗАНЦ.

И ВАСИЛЪ НИКОЛА.

Изван првог, спољашњег, реда доцније још додано: *ако неће*.

САБОРНА ЦРКВА СВ. ПАНТЕЛЕЈМОНА

Садашња црквена грађевина је из 1840 године. По предању, подигнута је на месту где је и раније била нека мала црквица. Крај цркве је једно врело, посвећено Св. Пантелејмону, с најбољом водом у Велесу, те нема сумње да је црква на месту које је од старине служило култу. Црква је велика и лепа грађевина, и својом унутрашњошћу веома слична црквама у Сарајеву, Мостару, Скопљу и др., које су градили исти мајстори.

У цркви, на зиду испод хора је овај натпис:

Созида се Храмъ сей во имя святѣгѡ великомѣченика
Пантелеимона во лѣто Спасителево 1840.

Изнад јужних врата, са спољашње стране, у једној ниши је слика Св. Пантелејмона, а испод ње пише: мајстору андреју цо праву црквата.

У цркви је врло пространа галерија, женска црква, и горе су још два олтара с малим иконостасима, који су по-странце од главног олтара. Десно је олтар (параклис, капела) св. Димитрија а лево св. Мине. На оба места има икона са старим записима. У доњем реду иконостаса св. Димитрија, идући с десна на лево, прва је икона св. Атанасија. На њој је запис:

сия икона прѣложи Г: Х: димитрія кушовичъ за дѣшѣ
ѣму споменъ 1818.

(Значајно је да је и најстарија датирана икона у цркви св. Спаса такође из 1818 године).

Друга икона, Ваведење, има запис:

сия иконѣ приложи Зафиръ Анѣлѣ за вѣчни споменъ: 1843
феврѣаріа: 20.

На трећој, царској икони Христовој, је запис:

сия иконѣ приложи х: манасіа х: траіко за вѣчни споменъ
1843 марта: 5.

Царску икону Богородице с малим Христом:

сию иконѣ приложи петрѣшѣ наумъ за вѣчни споменъ 184...
Бероватно је и та икона из 1843 год., као и већина других:
последња бројка се не види, јер је откинут комадић дрвета.

Последњу у том реду, икону св. Димитрија:

сия иконѣ приложи Димитрі х: панѣ за вѣчни споменъ: 1843.

У горњем реду, изнад царске Христове иконе је икона
св. Тројице, на којој пише:

сия икона приложи... х: Димитрі.

У олтару има једна покретна икона св. Трифуна, коју:

Приложи за вечњи споменъ рѣфетъ механѣиски 1860.
фер. 10.

На иконостасу св. Мине је до царске Христове икона
св. архѣаски и на њој запис:

сия иконѣ приложи х: гланко :х: димитри за вѣчни спо-
менъ 1843: марта 6.

Царску икону Христову:

сия иконѣ приложи х: Георгі х: Стефко за вѣчни спо-
менъ: 1843: марта 1.

Царску икону Богородице:

сия иконѣ приложи назмъ х. Бошко за вѣчни споменъ 1843.

Икону св. Мине:

сия иконѣ приложи давче х: Алеѣѣ за вѣчни споменъ 1843.

У дворишту, близу јужних врата је притвор који је покривен. На округлој мермерној плочи је натпис, у три концентрична реда око једног рељефа:

$\frac{ic}{ni} \left| \frac{xc}{ka} \right.$ сѣй притворъ соградиѣ е со иждивеніе(мѣ) ... отъ иѣ-
 гово благородіе | Г. Драндаръ за споменъ на приснопамятна сына
 его покойнаго | Діамандіа г-на ѣ. въ л(ѣ)то 1867 мѣъ январ 30.

У првом реду недостају два слова иза речи „иждивеніемъ“ а онда опет настаје изгребано место, на ком је, изгледа, био неки грб.

ЦРКВА СВ. СПАСА

Ова је црква на левој страни Вардара и чини пандан цркви Св. Пантелејмона, која је на десној страни. Садашња црквена зграда је преправљана 1908—1910 (ранија је подигнута 1837, а на месту где је пре била мала црква), а живописана тек 1921, али је задржан стари иконостас. Био је на цркви и запис о њеном грађењу 1837 год., али је упропашћен приликом последњег обнављања. Ту су цркву присвајали велешки „гркомани“, али без успеха, и они су 1905 саградили себи нову цркву Св. Богородице у Влашкој Мали.

На каменом доворотнику изнад улаза у цркву Св. Спаса урезан је овај натпис: ѣ. кочо ѣ. и кр 1840.

У иконостасу је најстарија икона св. Ноја, која је у доњем реду икона прва идући с десна. На њој је запис:

сѣя икѣна приложи к'иръ миленкѣ дѣлгеръ за дѣлѣ ему спомен дѣлѣ (1817). Трећа је икона св. Спиридона са записом:
 иконѣ сѣю приложиша еснафъ папѣиски.

На икони св. Петра и Павла у истом реду: иконѣ сѣю приложиша еснафъ терзіиски 1819.

Црква има једну покретну икону Вазнесења на дрвету. На њој је запис: ѣрос тѣн Горѣ масличниѣ.

... 1. сѣша поклоникъ (а)нгелѣ леѣфски принеситѣлъ на скѣтого спаса гда „1850“ марта 25.

На првој страни једног руског месецослова има запис оловком: Господинъ Димитрия Крстев (и мастилом: Крстевъ) отъ трстеникъ от кумановско.

Царске двери, владичански престо и акротерији изнад икона у доњем реду су у дрворезу и бојадисани златном

бојом. Од старина биле су у цркви неке моћи. На кутији је био натпис. Речено ми је да је кутија однета у митрополију у Скопљу, као и једна икона св. Саве и једна икона из Св. Горе.

Год. 1921/1922 велешки зограф Ђорђе Зографски живописао је јужни и северни зид цркве. На јужном зиду су слике св. Димитрија, св. Антонија, св. Спиридона, арханђела Михаила и св. Павла, а на северном су слике св. Ђорђа, св. Трифуна, св. Василија, св. Теодора Тирона и св. архиђакона Стефана. Те су слике рађене прилозима еснафа и појединаца, па је на свакој запис о томе у традиционалном стилу.

На слици св. Трифуна је запис: „приложише механџиски и баштованџиски еснафи 1922 год“. Сliku св. Василија: „приложи еснаф калаиџиски 1922 год“. Сliku архиђакона Стефана: „Приложише за здравље и веч. успоменџ Еснаф Пекарски 1921 год“. Сliku св. Теодора Тирона: „прилаже за здравље и вечити спомен земљоделски еснаф 1921 год“. Сliku апостола Павла: „Прилаже за здравље и вечити спомен еснаф воденичарски 1921 год“. Сliku св. арханђела Михаила: „Прилаже за здравље и успомену еснаф касапски 1921 год“. Сliku св. Спиридона: „Приложише за здравље и вечитџ успомену еснаф обџарски 1921 год“. Сliku св. Антонија Великог: „Прилажу за здравље и успомену еснаф бакалски 1921 год“. Сliku св. Ђорђа: „Приложи Пано Ђ. Ђамиловић за здравље своји укућани“. Сliku св. Димитрија: „Приложи Јован Ристовић Грнчиштанец обџар овдашни за покој дџше своме синџ Манасиџ 1921 год“. Сliku св. Ђирила и Методија: „Приложи Тоде Т. Шџтевић и супругаму Сава, за здравље и вечити успомен“.

Степенице за проповедаоницу у цркви: „Подиге о своме трошку за покои душе свога оца Арса Јаћимовића син Петар А. Јаћимовић“. (И тај је запис из најновијег времена, вероватно из 1921 или 1922 год.).

У Велесу је обичај (а био је и у Скопљу) да се, с времена на време, уклањају с гробља надгробни споменици, нарочито с гробова изумрлих породица, јер се о таквим гробовима нико не стара. Те се плоче употребљавају онда за патосе по црквама и за калдрмисање црквеног дворишта. Натпис се готово увек окрене надоле. Због тога на гробљу код цркве Св. Пантелејмона и нема старијих споменика с нат-

писима.² Код цркве Св. Спаса је нешто друкчије: неколике плоче употребљене су за патос тако да им је натпис окренут горе, а и на самом гробљу има неколико споменика из старијег доба са занимљивим натписима. У унутрашњости цркве су у патосу три плоче с видним натписима, од којих је један из 1822 год. на грчком. Остала два гласе:

1. здѣ почи|ваеѣ раба бож|катерина гичева се преста|вила въ лѣто отъ хрѣта 1874 на|маиѣ 8-го денъ вѣчна и па|мѣть бог да ѣ прости.

2. здѣ почи|ваеѣ рѣѣ Бó|жій Пётарѣ М.|Шзлевѣ. пресели|вшійсѣ въ вѣч|ность на 8 с...|1868^е лѣто...|живѣ, хрѣст...|и оставивѣ...|раднó дом...|дѣ не... въ с...|дости.

Натпис не може сав да се прочита, јер му је један део покривен зидом. Иначе, плоча је с гроба једног члана некада веома угледног и значајног рода Шулевића.

У трему испред цркве су три плоче с горе окренутим натписима, али су они већ толико излизани да се не могу прочитати.

Крај цркве је чесма и на њој натпис:

народниѣ источникѣ | 1881 | 21 изн | ѣ. Х. Ценовѣ.

Испред цркве је притвор. У њему је на стубу мраморна квадратна плоча с натписом:

пѣмѣтникѣ | Јордана х. К. Джинова 1883.

Тај споменик је вероватно подигла Џинова сестра Маца, која је саградила и трем око цркве и једну зградицу, која је доцније преправљена. И сам Јордан је сахрањен у гробљу код ове цркве, али му ја нисам могао да нађем гроб.

У гробљу има доста крстова с натписима из четрдесетих и педесетих година прошлога столећа, али су нечитки због рђава рукописа и трошног камена (дивљански трахит). Један од најстаријих усправних крстова има само овај натпис: Еврѣ | 1834.

Близу северног зида цркве је гроб на чијем је крсту овај натпис: здѣ почи|ваеѣ тѣло|покойниѣ|тѣтрѣ. дим|ко нацевѣиѣ | ѣспе в лѣто | 1866 апри | лии 30.

Готово уза сами јужни зид цркве је гроб хаѣи Михаила Петруша с овим дугачким натписом на плочи:

² За калдрмисање прилаза цркви употребљена је и једна плоча са натписом на пољском језику, али се види само једна половина натписа.

ПОД' ТОЊ КАМЕНЬ | МРАМОРЕН, ЛЕЖИ ЕДИ | И МЛАД, ЗЕЛЕН, ИМЕТО | МС
 Е. ХЦ. МИХАНА. ВЕЧНО | СЕ К БОГЪ ПРЕСЛАНА, | ОТЦА И МАТ. СИ ОСТА | ВИЛ.
 И СОНРЪГА СИ С | СТАВИЛ. ОТЫ КАМЧЕ | МРАМОРЧЕ, ЗВОНА ЗВО | НИ КАК ЗВОНЧЕ;
 ДА ПР | ОЧЕТИ НА ТЕБЕ ДА СЕ | СМИСЛИ ЗА СЕБЕ. | А Я СИ ОУМІРАМ И СЕ
 КОГО ПРОСАМ, БОГЪ | ДА СЕ МОЛИ, ЗА ДА МЕ | ОПРОСТИ. 1860 Л. | ОКТОМВРІА
 16. | ЗДЕ ЛЕЖ СЫНЪ | МОИ Х. МИХАИЛЪ | Х. П. ЋОРМИШЕВЪ.

У гробљу око цркве Св. Спаса сахрањивали су се и велешки Власи (Цинцари). Првобитно је био одвојен један део гробља за све Влахе. А кад је доцније међу њима почела румунска пропаганда, Власи који су пристали уз њу одделили су се од „гркомана“ и добили засебну парцелу у истом гробљу. Тако у том делу гробља има надгробних споменика с грчким и румунским натписима.

СТРУМИЧКИ СРЕЗ

За време школских ферија 1931 год. вршио сам антропогеографска и етнологска проучавања у струмичком срезу. Интересовале су ме и друге појаве. Тако сам имао обичај да посетим цркву гдегод ми је било могућно, и обишао сам готово све сеоске цркве, особито у доњој половини Струмичке Котлине. Изузимајући манастир Св. Богородице у Вељуси и рушевине манастира у Водочи, византијске грађевине, које су биле и предметом стручних проучавања, у струмичком срезу и нема старијих црквених грађевина. Постоје, истина, многа црквишта и предања о негдашњим црквама, али су све постојеће сеоске цркве грађене у току 19 века. Међу њима се својом лепотом и величином истиче на прво место црква у Новом Селу. Поред ње, лепе су и велике цркве у подгорским селима, такође богато украшене живописом.

Мене су у струмичким сеоским црквама привлачили записи. Иако нису стари и само што неколико иду у прву половину XIX века, ипак ти записи нису без интереса, и ја сам их бележио, уколико су ми били приступачни. Нажалост, у подгорским селима, где готово свако село има велику и лепу цркву, записи и натписи су уништени. Наиме, то су била већином села која су припадала патријаршијској странци за време турске управе и у којима се је свет сматрао „Грцима“, те су и записи по црквама били грчки. Бугари су за време своје владе у том крају, 1913—1919, пребрисали све те натписе и заменили црквенословенским на бугарски начин, а иза

1919 год. су опет српски свештеници и власти заменили те натписе црквенословенским у српском духу.

Црква у селу Дабиљи грађена је 1868. Иконе одају мајсторе Дебрале. Само на једном столу има запис који гласи:

1. сѣ столъ на | тренъдо пецановичъ | 1868.

Црква у Зубову је једина у којој сам нашао грчки запис о грађењу:

2. ΙΣΤΟΡΗΟΝ: ΟΝΑΟΣ: ΤΟΥ | ΤΟΣ: ΔΙΑΣΕΝΑΙ ΡΟΜΗΣ: ΑΠΑ | ΝΤΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ | ΕΚ ΧΡΙΤΩΝ ΙΩΑΝΝΟ ΖΟΓΡΑΦΟ: ΕΚ ΠΕΤΡ | ЧН ΜΑΡΤΗΥ: 8: 1875.

Црква у Новом Селу, саграђена 1842, може се рећи обилује записима, што је последица веће писмености која је владала у том месту. Са спољашње стране а изнад западних врата је овај натпис:

3. ѿκποκленіе храма сѣгѡ велкомѣчейника геωργіѡ покѣдо-носца | сѡсѣ предстоѣніето на г.г. ... (епит)ропи и сѡсѣ негѡво благопочтеннородіе | г.г. велко костодиновичъ ... и г.г: тѡне епитропъ | марковичъ и негово благопочтеннородіе и трѣдолюбіе г.г. андѡнъ зографъ ѡ каза дѣв(ѣ)рѣ | ѿ село гарѣ за дѣшевное ихъ спасеніе и тѣлесное здѡвие сѣе домѡмъ и чѡдомъ ихъ. Око врата црвеним словима, један према другом су ова два записа:

4. ѡсновасѡ храмъ сѣи | в лѣто гѣне | 1842 | априлѡ 2.

5. и ѡκпоκисѡ | второ в лѣто гѣне | на 1864 юніа ... | ден 2.

На дверима, сасвим уз доњу ивицу је запис:

6. сѡи дѡеріѡі поκлопѡлъ божии ѿ зѣково | со сѣм домъ і чѡдомъ за тѣлесное зѡвѣіе і за | дѣшевное спасеніе аминъ | 1853.

На икони на којој је претстављено рођење Богородичино је овај грчки запис:

7. Χείρ Νικολάου ὁῦ Μιχαηλ Ζωγράφ | εκ χρϑισιϑς | 1849 Νοεμ. 10.

На десним вратима олтарским (гледајући из наоса) запис курзивом:

8. Коста Велко стоу велко ... амин 1858 августу: 12.

Икону на владичанском престолу приложио је:

9. сѡи ико | на прѡлож | илѣ ата | насѣ ажи | лѡнѡвѡичъ | ѿ село са | вѡкѣ: 1864.

На владичанском столу пише:

10. за сѣі столъ приложникъ | стоѡнъ свѣтѣковичъ ѿ село каѡѡрово.

Поменуто село Савјак је на бугарској територији, а Барбарово је на нашој територији.

На једном стубу у наосу:

11. сѣй дїирекъ | со сѣми кѣе средно | гѣ платилъ велѣкѣ
ко | стовичъ за спом за | дѣшевное и тѣлесное | здравѣ аминъ 1863.

Живописана је и спољашња страна преграде на галерији.
Икона „Бекство у Египат“ има запис:

12. сѣа икона ѿ поклонїла стамена гѣчека.

13. Икона „Рођење Христово“ има запис: сѣа икона по-
клонї ѿ стоѣнѣка под... ѣ его велѣкова.

14. Икона „Успење Богородице“ има запис: сѣа икона
поклонїлѣ ѿвѣ ѿ село мѣртїно.

*

Црква у Смоларима је делимично живописана и са спо-
љашње стране, по западном зиду. Запис о томе гласи;

15. изобразисѣ сѣй вѣжественїй | храмъ сѣѣмъ трїцы во вре | мето
на свѣщникѣ пан | телїа и на феткно епитропъ | дѣдо митре
теповъ, кѣнно | сѣ новїй епитропъ колю теновъ | и сосѣ настоѣ-
телїте и надзирате | лїте черковни г-дар аггелъ | геѣргеѣ, геѣрге
стоналовъ, пан | телїа атапасовъ, димитріа сто | ѣновъ и тѣше
стоналовъ, вѣ лѣто | 1897 год. вѣ месецъ августъ 9-їй | чресѣ
рѣки на зографѣ григорїа пеѣановїчъ ѿ градъ стрѣмица. | сос на-
стоѣнїето же на кмета андонъ манчовъ.

Запис је писан великим словима и у оригиналу су обе-
лежавани и акценти.

*

Црква у Моноспитову саграђена је, изгледа, 1835 год. Не-
колике иконе у тој цркви су такође прилози побожних поје-
динаца, чија су имена сачувана у записима.

16. Икона св. Ђорђа: сѣа икона прїложи со рѣкою ѣођнѣ
велко пановичъ ѿ село гаврово за дѣшевное спасене и тѣлесное
з(д)равне аминъ 1858.

17. Икона св. Арханђела: сѣа икона прїложи со рѣкою
гѣѣнѣ манѣч ѿ село кориѣво ѣнѣдо за дѣшевное спасене аминъ 1859.

18. Икона пророка Илије: сѣа икона прїложилъ ѿ со
рѣкою нло ѣѣѣмъ младеповичъ смиренїй зѣграф андонъ петровичъ
ѿ село гари каза дѣбра 1858.

19. Престолна икона Христова: сѣа икона приложи со рѣкою
стоѣнѣ бочевникъ коста илїнѣ кочено и со сѣми чадомъ аминъ
месца мартъ дѣна 18 1858.

20. Престолна икона Борородице има неки запис на грчком језику, али је он оквиром покривен тако да се распознаје само година 1875.

21. Икона св. Атанасија: слика икона приложи са рѣкою мањко колово сѣтъ мѣ аданастъ цѣно за дѣшевное спасение и тѣлесное здравие аминъ вѣгравъ андонъ 1858.

22. Икона св. Димитрија: слика икона приложи мѣт. цѣцирѣга ѿ село габрово за дѣшевное спасение и тѣлесное здравие со сѣмъ чадомъ...

23. Икона арханђела Гаврила: слика икона приложили мањко арховикъ вѣрфѣ ѿковичъ ѿ село вѣрѣно за дѣшевное спасение аминъ.

*

Пало ми је у очи да по црквама у струмичким селима нема слике народног свеца Ђорђа Јанинског. Кад сам се почео и да распитујем, сазнао сам да је било. Тако су ми неки старци у Колешину казивали да је у цркви била икона тог народног светитеља. У Габрову су знали и нешто више. Била је, казују, у цркви икона „св. Ђорђи сиромач“, јанински. Био је претстављен као човек с великим брковима и одевен у фустанелу. Бугари су уништили ту икону. На овом месту изнећу и што се прича у Габрову о том светитељу: Био он измећар у неког Турчина. Хтели да га потурче. Он није хтео. Метали му и воденички камен на груди и нудили му Туркињу за жену и да буде голем војвода. Он није пристајао, и под каменом је издахнуо. Кад би Турци дошли, а над њим кандило и слика над телом у ваздуху, а тело на земљи.

*

Сматрам за потребно да скренем пажњу на неке појаве у записима. Пре свега, у погледу на језик и на писмо у њима влада чудна мешавина, мешавина црквенословенских, јужно-србијанских диалекатских, те српских и бугарских елемената у језику; а у црквених опет мешавина црквенословенске те бугарске и српске грађанске азбуке. Како су те записе писали зографи са стране, у њиховим говорним особинама не смеју се гледати особине локалног диалекта, ма да је и од њих понека можда ушла. Слично је и с презименима, која се, великом већином, свршавају на *ић* (-ичъ, икъ). Могућно је, да су тако исписивали зографи уносећи свој начин презивања, али је врло вероватно да су тада била у обичају и по стру-

мичким селима таква презимена, јер су зографи радили онако како им се каже и прилагођавали се послодавцима. Сем тога, епитропи не би допустили да неко са стране унаказује и неверно исписује њихова имена. Треба још имати на уму да су готово све те записе писали полуписмени људи, што се види по многобројним грешкама, да су готово сви писани у доба пре ексархије и пре пропаганда и да српске пропаганде у струмичком крају није готово ни било ни доцније. С те стране је занимљив запис са смоларске цркве, који је писао Струмичанин: он је уписао имена сељака онако како се они зову у селу, а себе је потписао „Пецанович“. И то је било 1897 год. У струмичким селима су стварно и ретка презимена: људи се зову обично по очеву имену, а уколико има родовских назива они су били на *-овци* или *-евци*. У најновије време, утицајем наше администрације, шири се и врло брзо уводи презивање на *-ић*.
